

Sanja Zubčić
Rijeka

PRILOG RASVJETLJAVANJU FENOMENA GLAGOLJAŠTVA

Petar Runje, *Školovanje glagoljaša*
Matica hrvatska Ogulin, Ogulin, 2003.

Glagoljaštvo je kompleksan hrvatski kulturni fenomen koji se ostvaruje u različitim umjetnostima, a proizlazi iz specifična humanističkoga i kršćanskoga svjetonazora okrenuta pomaganju *priprošćih* i njihovu prosvjetljenju. Glagoljaši su stoga u temeljima hrvatske kulture i pismenosti, pa nije začudan neprekidan interes stručne javnosti za njih. U okviru se takova interesa javlja i knjiga *Školovanje glagoljaša* fra Petra Runje, gvardijana franjevac trećoredaca u Ogulinu. Autor se kao povjesničar bavi istraživanjima hrvatskoga glagoljaštva i povijesti franjevačkoga reda kojemu pripada, a *Školovanje glagoljaša* njegova je peta knjiga.

Knjiga je podijeljena u sljedeća poglavlja: *Uvod, Glagoljaši u Zadru krajem 14. i u 15. stoljeću, Glagoljaši u Zadru polovicom 15. stoljeća, Glagoljaši u Zadru krajem 15. stoljeća, Kaptolska škola u Zadru za glagoljaše, Đaci-Žakni-Zagi, Školovanje glagoljaša na otocima i Zaključak*. Pridodan je pogovor te popisi literature, objavljenih i neobjavljenih arhivskih izvora i zadarskih bilježnika.

U uvodnome dijelu autor ističe da je “svrha ovoga rada da istakne i, na temelju arhivskih podataka makar i oskudnih, donese što obuhvatniji prikaz i razvitak školovanja glagoljaškoga klera u srednjem vijeku u Zadarskoj nadbiskupiji”. (str. 7). Poznate rasprave na crkvenim saborima iz 925. i 928. godine svjedoče o tome da je već u prvoj četvrtini 10. stoljeća na većemu dijelu državnoga teritorija bilo svećenika glagoljaša. Temeljna je i najstarija vijest o školovanju glagoljaša po autorovu mišljenju pismo pape Ivana X., koji inzistira na sustavnome poučavanju svećenstva, ali na latinskome jeziku. Iz toga se posredno iščitava supostojanje još najmanje jednoga liturgijskoga jezika, u ovome slučaju staroslavenskoga.¹

¹ Za jezik kojim su pisane hrvatskoglagojske knjige i na kojemu se služi liturgija autor sustavno upotrebljava termin *staroslavenski jezik*. No, taj se jezik razlikuje od staroslavenskoga jezika iz kanonskoga razdoblja po svjesnome unošenju elemenata hrvatskoga jezika broj kojih se povećava sa stupnjem “svjetovnosti” tekstovne tematike. Taj se jezik u lingvističkoj praksi naziva *hrvatska redakcija staroslavenskoga jezika, hrvatski tip staroslavenskoga jezika, hrvatsko-crkvenoslavenski amalgam/hibrid* ili, najrecentnije, *hrvatskostaroslavenski jezik*. Budući da se radi o prikazu knjige pisane primarno s povijesnoga, a ne filološkoga aspekta, u prikazu sam zadržala autorovu terminologiju.

plemičkih krbavskih obitelji. Njihov je dolazak tada još uvjetovan nastojanjem da se školuju i djeluju u glagoljaškome centru, a ne bijegom pred Turcima kako se često generalizira. Takve će migracije uslijediti u kasnijim razdobljima. Svi su svećenici iz unutrašnjosti poznavali staroslavenski jezik pa je njihovim dolaskom ionako velik broj glagoljaša dodatno uvećan. U Zadru se stvara pozitivna i kreativna klima: dio se glagoljaša dalje školovao na sveučilištima u Bolonji, Padovi ili Perugi, a dio ih ostaje u domovini i radi na širenju glagoljaške literature prepisujući je, prevodeći ili sastavljajući, kakav je primjerice Bartol Krbavac, autor četiriju glagoljaških kodekasa. Konac 15. st. bilo je razdoblje vrhunca glagoljaške djelatnosti u Zadru, a "zadarski su glagoljaši bili prenositelji duhovnih, kulturnih i uopće humanističkih vrednota na prostoru i u opsegu mnogo širem nego nam to prikazuje starija literatura". (str. 56). Do konca 15. st. na području se zadarske nadbiskupije ne osjeća nikakva napetost između glagoljaša i latinaša. Povremene su se napetosti po fra Runji ostvarivale na pastoralnome djelovanju, i to oko prava obavljanja privilegija koji nose materijalnu dobit.

Prikazavši situaciju u Zadru u dosadašnjim poglavljima, autor otvara novu, naslovom određenu temu u poglavlju naslovljenu *Kaptolska škola u Zadru za glagoljaše*. Prema autorovim istraživanjima, do 12. st. u zadarskoj se stolnoj crkvi bogoslužje obavljalo na latinskome i grčkome jeziku, no kada je grčki izbačen iz uporabe u liturgiju ulazi staroslavenski jezik. Iz već spomenutoga dopisa pape Honorija III. iščitava se dokaz da je u Zadru već u 13. st. bilo organizirano učenje, a već sredinom 14. st. postojala je i zasebna zgrada katedralne škole. Za povijest školstva iznimno je bitna odredba zadarskoga nadbiskupa P. Matafarisa od 19. srpnja 1394. godine u kojoj traži da se jedan ili dvojica sposobnih mladića pošalje na petogodišnji studij teologije i crkvenoga prava, i to na račun kaptolskih prihoda. No kako na generalnim studijima nije moguće završiti teološke nauke u pet godina, moguće je zaključiti da su sposobni mladići već prethodno stekli višu stručnu spremu, i to vjerojatno na generalnome studiju otaca dominikanaca koji je otvoren u 14. st. Dokaz je to da je u Zadru već u 14. st. bila razvijena i svojevrsna inačica visokoga školstva. Budući da se u zadarskim crkvama, uključivši i katedralu pri kojoj je djelovala škola, liturgija služila i na staroslavenskome jeziku, autor pretpostavlja da su u katedralnoj školi školovani i glagoljaši, a dodatna je potvrda tomu i činjenica što su učenici bili najvećma hrvatskoga podrijetla.

Autor posebno polemizira s mišljenjem koje je u kroatističkoj literaturi prihvaćeno - da se nije glagoljalo u gradskome središtu, već samo u okolnim ruralnim sredinama, uključivši i otoke. Takvu je tezu 1935. godine prvi postavio talijanski povjesničar G. Praga, vjerojatno s političkim ciljem, a ona je nekritički i neprovjereno prihvaćena. Kroz cijelu knjigu, se kao svojevrsna crvena nit provlači demantiranje te teze. Analizom i citiranjem konkretnih arhivskih dokumenata autor dokazuje da se već od konca 14. st. glagoljalo u crkvama u samome središtu Zadra uključivši i stolnu crkvu, a dokaz je tomu i katedralna škola.

U drugoj polovici 15. st. mijenja se i odnos među glagoljašima i latinašima. Tadašnji je zadarski nadbiskup M. Vallaresso 1460. godine ograničio slavljenje liturgije na staroslavenskome jeziku u nekim zadarskim crkvama, a nezadovoljni tim i drugim Vallaressovim restrikcijama zadarski se glagoljaši tuže patrijarhu koji njihove optužbe drži neosnovanima. Restrikcije se odnose i na vrstu svećenstva, pa glagoljašku liturgiju mogu voditi samo kanonici koji znaju latinski jezik, a svećenici za to moraju imati posebnu potvrdu nadbiskupa M. Vallaressa. Temeljem nekih bilješki na marginama knjiga fra Runje potvrđuje

Temeljem poznatih i nekih nepoznatih arhivskih dokumenata i njihove interpretacije autor niječe stav o sukobu latinaša i glagoljaša. Naime, iz pisma pape Ivana X. ne iščitava se zabrana uporabe staroslavenskoga jezika, već nastojanje da se školovanjem na latinskome jeziku i obvezom poznavanja toga jezika kao uvjeta za zaređenje svećenstvo privuče u latinaški krug. Gledano pak s aspekta hrvatskih đaka, ta obveza ne znači zapostavljanje u puku tradicionalno prihvaćenijega staroslavenskoga jezika, već mogućnost da prošire svoja znanja. Dugoročno, takva je papinska zapovijed imala kao posljedicu svećenike glagoljaše koji su dobro poznavali normu staroslavenskoga, ali i latinskoga jezika, posljedica čega su vrlo dobri prijevodi latinskih, ali i grčkih predložaka. O važnosti školovanja za Crkvu svjedoče i zaključci lateranskih koncila pa se tako na Trećemu koncilu održanu 1179. godine ističe obveza da uz svaku katedralu mora biti škola otvorena i za učenike iz drugih, izvangradskih sredina. Da su takve škole postojale u nas u 13. stoljeću nema pisanih tragova, ali se mogu iščitavati posredno. Naime, da nisu postojale, značilo bi da se ne poštuju zaključci Koncila, što bi se sigurno spomenulo u redovitim vizitacijama o kojima ima pisanih potvrda. Na izričit su poziv pape Honorija III. iz godine 1219. na zadarskome području otvarane mnoge škole u koje su se mogli primati i vanjski članovi. Nedvojbeno je da su u tim školama školovani i svećenici glagoljaši, kakva je praksa već otprije postojala primjerice u senjskoj biskupiji.

U drugome se poglavlju rasvjetljava situacija u Zadru na razmeđu 14. i 15. st. Da se već tada u Zadru sigurno glagoljalo, postoje pisani dokazi od kojih je osobito zanimljiv onaj Jurja iz Slavonije koji koncem 14. st. donosi popis biskupija koje su se mogle služiti povlasticom služenja liturgije na staroslavenskome jeziku, pa navodi krbavsku, splitsku, trogirsku, šibensku, zadarsku, ninku, rapsku, osorsku, senjsku i krčku biskupiju. U svim se prigradskim zadarskim crkvama liturgija slavila na staroslavenskome jeziku, ali i u velikome broju crkava u samome gradskome središtu. No, bez obzira na jezik liturgije, hrvatski se jezik rabio u međusobnoj komunikaciji pa se iz *Reda i zakona zadarskih dominikanki* (1345.) vidi da su redovnice molile na narodnome, materinskome jeziku, dok su se obredi i sakramenti obavljali na staroslavenskome jeziku. Analizirajući, među ostalim, tekstove oporuka, autor nudi filolozima vrlo zanimljivu sliku s obzirom na postojanje glagoljskih kodekasa na području grada Zadra, na njihovu važnost za vlasnika te o protočnosti tih knjiga među školovanim osobama zadarske nadbiskupije. Utvrdivši, dakle, da se glagoljalo i u samome središtu Zadra, a ne kao što se pretpostavljalo prije, samo u okolnim ruralnim sredinama, autor pretpostavlja da je toga moralo biti i u ostalim uzmorskim gradovima.

Treće je poglavlje posvećeno situaciji u Zadru polovicom 15. st. To je razdoblje rastućeg broja svećenika glagoljaša, kako u gradu, tako još više izvan njega. Analizom je arhivskih zapisa srednjovjekovnih bilježnika autor dao sliku onodobnih glagoljaša kao materijalno i duhovno bogatih i naobraženih ljudi. Nerijetko su svećenici iz obližnjih krajeva stanovali u Zadru i posluživali okolne župe. Zadar je međutim bio i emitivno središte pa su zadarski svećenici odlazili u druge gradske centre, poput Dubrovnika i Krka, o čemu postoje potvrde u arhivima. Potaknut zapisima o sve češćem dolasku svećenstva iz Like na Rab i u Dalmaciju autor je vrlo zanimljivome fenomenu pokretljivosti svećenika glagoljaša posvetio kraće poglavlje nepretenciozno iznoseći osobne opservacije i time otvarajući jednu potpuno novu temu za istraživanje.

Konac 15. st., čemu je posvećeno četvrto poglavlje, obilježio je daljnji dolazak sve većega broja svećenika iz unutrašnjosti, osobito s područja Krbave i iz stare glagoljaške senjske nadbiskupije. U ženskim je samostanima u Zadru i Ninu bilo i dosta redovnica iz

tezu koju je F. Fancev postavio za zagrebačku nadbiskupiju - da su se nastavnici i učenici u međusobnoj komunikaciji služili hrvatskim jezikom i ne samo to, čini se da je dio svećenika i propovijedao na narodnome jeziku, pa je tako konac 15. st. i vrijeme neizravna ulaska narodnoga jezika u Crkvu, barem u zadarskoj nadbiskupiji. Na čudi stoga napredno nastojanje zadarskoga sina Šimuna Kožičića Benje da se jezik Crkve osuvremeni i da se misli na narodnome jeziku, što će biti prihvaćeno tek u 20. st. O kakvoći škole i učenika koji su u njoj školovani svjedoče i velika imena hrvatske književnosti kakav je P. Zoranić. Njegov je učitelj M. Matijević, komu je i posvetio *Planine*, bio učiteljem u zadarskoj školi nakon što joj je pripojena ninska škola. Ondje je M. Matijević vjerojatno zastupao i širio važnost spoznaje o "tлмачен'ju blaženoga Hieronima" na koju se izrijeком poziva P. Zoranić.

Poseban je odlomak posvećen odrednici *de littera sclava* koja u latinskim dokumentima stoji uz ime nekih hrvatskih svećenika. Autor zaključuje da ta odrednica ne znači 'glagoljaš', jer ne stoji uz imena svih glagoljaša pa pretpostavlja da se može raditi o doslovnome prijevodu s latinskoga prema kojemu su to svećenici koji pišu slavenskim slovima, tj. glagoljicom. U nastavku navodi nadimke zadarskih glagoljaša nudeći opsežan korpus za daljnja onomastička istraživanja.

U sljedećemu poglavlju naslovljenu *Đaci - Žakni - Zagi* autor obrađuje neke važne termine poput *žakan* i *đakon*, te *beneficijat*, i bavi se pitanjima trajanja školovanja, ističući da je prosječno školovanja svećenika glagoljaša trajalo između dvanaest i petnaest godina, a na nekom od učilišta u inozemstvu i više. Po završetku formalnoga obrazovanja svećenici i dalje uče kod starijih svećenika.

O nastavnoj je građi teško govoriti jer nisu sačuvani planovi i programi. Poznato je tek da se školovanje *kavčenaka*, kako žakne klerike nazivlje pisar Ivančićeva zbornika, razlikuje od školovanja *priprošćih*. Naime, nakon učenja čitanja i temeljnih molitava, slijedi učenje pisanja, a tek potom sustavan rad na proučavanju Biblije, teologije, morala i dr. Neizostavna je i nastava retorike u kojoj su žakni naizust učili pojedine odlomke Biblije i propovijedi. Jasno je da svi školovani svećenici nisu bili jednako talentirani ni uporni, ali je svatko djelovao u skladu sa svojim mogućnostima: neki su samo prepisivali pojedinu literaturu, neki su je prevodili, a neki čak i redigirali. Da je temeljna izobrazba bila kvalitetna i da je omogućavala uključivanje u europske kulturne tijekove, svjedoči i činjenica da su glagoljaši s malim zaostatkom preveli sve najpotrebnije liturgijske knjige, ali su i prevodili sve relevantne knjige iz ondašnje recentne teološke i kulturne misli.

Dalje autor izlaže model plaćanja učitelja, progovara o odnosu učenika i učitelja, o gospodarskoj snazi svećenika glagoljaša, o kulturnoj razini naroda, o školama u okolici Zadra i školama pri pojedinim zadarskim crkvama.

Posljednje je problemsko poglavlje posvećeno školovanju glagoljaša na otocima. Među njima spominje i onu pri poznatome benediktinskome samostanu na Pašmanu, revidirajući mišljenje o Emauskoj epizodi. Autor, naime, navodi tri razloga zbog kojih je moguće da na poziv Karla IV. Luksemburškoga u Prag nisu pošli benediktinci pašmanskoga samostana Sv. Kuzme i Damjana, kako je u literaturi neјčešće isticano, već benediktinci s područja Zadra.

Osim sveobuhvatna prikaza školovanja glagoljaša u zadarskoj nadbiskupiji, napose u gradu Zadru, utemeljena na sustavnoj analizi i interpretaciji poznate i dosad nepoznate

arhivske građe, autor problematizira još tri teze predstavljene i prihvaćene u dosadašnjoj literaturi:

1. tezu o tome da se glagoljalo samo u okolnim mjestima, a ne i u samome gradu Zadru;

2. tezu o sukobu glagoljaša i latinaša već u ranome srednjemu vijeku, te

3. tezu o tome kako su na poziv Karla IV. Luksemburškoga u Prag otišli benediktinci iz pašmanske opatije Sv. Kuzme i Damjana da bi ondje osnovali župu i vodili samostan šireći ugroženu ćirilometodsku tradiciju.

Svojom je temeljitom analizom autor oborio prvu tezu sustavnim poimeničnim nabranjem svećenika glagoljaša po pojedinim crkvama u Zadru i zadarskoj nadbiskupiji, a navodeći protuteze potonjim dvjema tezama, otvara nova područja istraživanja i prostore za neke nove knjige koje će upotpuniti i unaprijediti sadašnje spoznaje.

Knjiga *Školovanje glagoljaša* fra Petra Runje obogaćena je faksimilima starih karata, pojedinih stranica hrvatskoglagoljskih knjiga, spisa zadarskih bilježnika i slika koji vjerno prate tekst i koji su, što valja posebno istaknuti, popraćeni izvrsnim i detaljnim bilješkama. Ove pohvale, kao i one o ukupnome grafičkome uređenju knjige, posebice njezinih korica, idu na račun izdavača, Matice hrvatske Ogulin, koja se još jednom potvrdila kao institucija koja knjizi pristupa kao kulturološkome, a ne isključivo kao tržišnome proizvodu.

Zbog svega navedenog držim da je knjiga *Školovanje glagoljaša* važan doprinos rasvjetljavanju fenomena glagoljaštva, ali i poticaj za ostvjetljavanje glagoljaštva u ostalim gradovima, ponajprije onima uz obalu.